О. А. Остроушко

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ЧИННИКИ В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНСЬКОГО СЛОВЕСНИКА

Автор статьи доказывает, что процесс подготовки учителей - украинских словесников должен строиться с учетом ряда социолингвистических факторов, в частности функционального соотношения между русским и украинским языками в современной языковой ситуации. Будущий филолог должен приобрести знания из основ социолингвистики. Воспитательная работа должна быть направлена на формирование положительного стереотипного образа украинского языка.

Author proves that process of schooling of teachers – Ukrainian philologists have to build with paying attention to row of sociolinguistic factors, among their number functional co-relation between Russian and Ukrainian in modern linguistic situation. Future philologist must study bases of sociolinguists. Educating work has to be turned to forming of positive stereotyping image of Ukrainian.

Сучасне суспільство охоплене процесами глобалізації, які виявляються, зокрема, у пожвавленні, активізації різного роду контактів як між представниками однієї соціально-культурної спільноти, так і між носіями різних мов і культур. Подібні соціальні зміни ставлять високі вимоги й щодо рівня освіти, і щодо рівня загальнокультурного розвитку людини — члена соціуму. Особливої ваги набувають комунікативні вміння й навички особистості, передусім її здатність підтримувати спілкування на різні теми, в різних соціально-культурних умовах, швидко сприймати, обробляти й передавати інформацію, вільно користуватися мовою в усіх сферах суспільного життя тощо. Відповідно до цього, маємо дещо видозмінене бачення мети навчання мови в ланці середньої освіти. Основною метою навчання рідної мови визнано формування національно свідомої, духовно багатої мовної особистості з належним рівнем комунікативної компетенції [3, с.36]. Ця компетенція передбачає вміння й навички комунікативно доцільно, відповідно до мети й ситуації спілкування користуватися засобами рідної мови в усіх видах мовленнєвої діяльності.

Але досягнення зазначеної мети потребує врахування ряду соціальних, соціолінгвістичних, культурних, часом і політичних чинників. Які ж це чинники, який вплив мають на навчально-виховний процес у школі й у вищому навчальному закладі, спробуємо з’ясувати.

Навчальний процес на уроках української мови й літератури тісно пов’язаний із реалізацією виховних завдань, найважливішим серед яких слід, очевидно, вважати виховання національної самосвідомості, національної гідності, що, зокрема, виявляється, у повазі до рідної культури й мови, у бажанні опановувати невичерпні скарби народної

свідомості. Загальноприйнятим стало твердження про те, що мова виявляє національну своєрідність, є найважливішою умовою існування нації як такої. Про роль рідної мови у формуванні духовної культури дитини, світогляду учнів багато сказано і філософами, і мовознавцями, і педагогами. Так, К.Ушинський твердив: “Рідне слово є саме тим духовним одягом, у який повинне одягтися всяке знання, щоб стати справжньою власністю людської свідомості” [4, с.356].

Але реалізація зазначених тез натикається на труднощі, зумовлені теперішньою мовною ситуацією в нашій державі. Сучасна соціолінгвістична ситуація в Україні характеризується як ситуація двомовності, функціональної нерівноправності української й російської мов, що виявляється передусім у тому, що в інформаційно-культурному просторі держави, сфері загальнонаціональної масової комунікації домінує російська мова [2, с.7], а на Півдні й Сході України (та й у нашому регіоні) маємо практично цілковите панування російської й у сфері щоденної побутової комунікації. Ці чинники визначають, що успішність зазначеної виховної роботи вчителя-словесника залежить багато в чому від особистості самого вчителя, його переконань, світогляду, поведінки. На жаль, доводиться

констатувати той факт, що сьогоднішні студенти, майбутні філологи, в ситуаціях невимушеного, неофіційного, позааудиторного спілкування надають перевагу російській мові.

Таким чином, перед викладачами вузу постає складна проблема формування національного світогляду тих, хто через кілька років буде говорити дітям про багатство, милозвучність, функціональну розгалуженість і довершеність української мови. Ефективність подібного словесного впливу фактично буде нульовою, якщо сам учитель після дзвоника послуговуватиметься іншою мовою.

Спілкування із студентами, а також результати проведеного опитування (нас цікавили асоціативні реакції студентів на лінгвоніми "українська мова", "російська мова", "англійська мова") доводять, що проблема має ряд причин соціолінгвістичного й соціопсихологічного характеру.

По-перше, це переважна російськомовність побуту та інформаційного простору нашого регіону. Так, маємо такі реакції щодо лінгвоніма "російська мова": поширена; всім відома; міська мова; розповсюджена у спілкуванні; знаємо, розмовляємо; повсякденно розмовляють майже всі оточуючі; багато вживана; часто застосована; мова друзів. Навіть якщо пересічна людина добре володіє українською мовою, через небажання протиставляти себе іншими людям, щоб уникнути психологічного дискомфорту, вона буде говорити мовою оточення. Мова повсякденного спілкування - це значною мірою не свідомий вибір мови, а звичка. У цьому плані студенти підсвідомо уподібнюються, пристосовуються до оточуючих. Тим більше, сьогодні практично всі засоби електронної комунікації, Інтернет російськомовні. Щоб говорити українською, молодим людям доводиться докладати додаткових мисленнєвих зусиль, щоб контролювати своє мовлення, а це відволікає увагу від змісту інформації, яка передається. Тому й звучить рідна мова переважно лише на спеціальних заняттях.

По-друге, спрацьовує не на користь української сформований у більшості її стереотипний образ як мови у чомусь недосконалої, "другосортної", не здатної забезпечити потреби сучасного суспільства. Тут не йдеться про негативні оцінки мови. Навпаки, українська мова характеризується як державна мова, така, що представляє багатовікову історію народу, як мова, що репрезентує особливості ментальності, усю духовну культуру української нації: державна мова; держава; любов до Батьківщини; рідна мова; національна святиня; духовне багатство; співуча; Україна; мелодійність; козаки; мова Шевченка; незалежність; відродження; пісні; легенди; давня мова; вишитий рушник; хліб із сіллю. Але, разом із тим, українська мова не наділяється ознаками, які характеризували б її як мову сьогодення й майбутнього, а не минулого. Наприклад, серед реакцій щодо лінгвоніма "англійська мова" маємо такі, що вказують на її сприйняття як престижної, модної, пов'язаної із забезпеченням комунікації в сучасному інформаційному багатонаціональному світі: престиж; глобальна; потрібна;

статус; кваліфікація; сучасні технології; комп'ютер; новітня інформація; сучасна в наш час; Інтернет; інтернаціональна; міжнародна; сучасна; модна; крок у майбутнє; мова ділового спілкування у світі. Російська мова, хоч і не так послідовно, теж наділяється подібними ознаками: міжнародна; загальновизнана; сучасна; вона мислиться в одній площині з такими поняттями: бізнес; кіно; телебачення; наука. Молоді люди, які орієнтуються на майбутнє, прагнуть досягти певних висот і в освіті, і в кар'єрі, й намагаються пов'язати себе з тим, що в їхній уяві символізує це майбутнє.

Звичайно, навряд чи щось можна змінити в цьому плані без спеціальних заходів у межах держави, тим не менше мусимо зробити такі висновки:

1. Одним із завдань роботи у ВНЗ з майбутніми вчителями - українськими словесниками - має стати цілеспрямоване формування у них позитивного образу української мови як мови сьогодення й майбутнього, здатної забезпечити усі сучасні комунікативні потреби української нації.

2. Досягнення поставленого завдання можливе за умови ознайомлення студентів із останніми науковими розробками в галузях етнолінгвістики, психолінгвістики, інженерної, зокрема комп'ютерної лінгвістики та інших напрямків сучасного мовознавства.

3. Викладач має представляти студентам максимальну кількість комунікативних сфер функціонування української мови: традиційно це українська література, гуманітарні науки, ЗМІ, але також слід звертати увагу на сучасну україномовну масову культуру (кіно, телебачення, естрада тощо), сферу природничих наук, україномовні переклади літературних творів інших народів, використання мови в церковно-релігійній сфері тощо. Зробимо акцент на необхідності ознайомлення студентів із роботою й розробками Українського мовно-інформаційного фонду в плані створення комп'ютерних словників, програм природномовної обробки інформації, зокрема програм комп'ютерного перекладу тощо.

4. Студенти мають отримати чітке уявлення про глобалізаційні зміни в сучасному світі й породжувані ними зрушення у співвідношенні мов, проблеми зникнення мов, взаємодії мов, взаємопроникнення їх структур. Слід домагатися усвідомлення студентами місця української мови в сучасному світі у її співвідношенні з іншими мовами, передусім із російською та англійською.

5. Необхідно озброїти студентів знаннями з основ соціолінгвістики, зокрема це стосується розуміння понять "мовний стан", "мовна ситуація", "мовна політика", усвідомлення соціокультурних, соціопсихологічних чинників формування й динаміки розвитку мовної ситуації, наукового осмислення сучасної соціолінгвістичної ситуації в Україні. Вважаємо доречним, навіть необхідним введення до навчального плану підготовки вчителя — українського філолога спеціального курсу з основ соціолінгвістики.

Література

1. Державна національна програма „Освіта. Україна XXI століття" // Освіта. - 1993. - № 45.

2. Масенко Л. Мовно-культурна ситуація в Україні (Соціопсихологічні чинники формування) // Дивослово. - 2001. -№ 10. -С.7-11.

3. Рідна (українська) мова. Програма для шкіл з українською мовою навчання. 5 клас 12-річної школи / Скуратівський Л.В., Шелехова Г.Т., Тихоша В.І., Корольчук А.М., Новосьолова В.І., Остаф Я.І. // Дивослово. - 2005. - № 5. - С. 36-46.

4. Ушинський К.Д. Рідне слово // Твори: В 6 томах. - К.: Рад. школа, 1954. - Т. 5. - С. 350-357.